

SIPOS BALÁZS

Rákosi Jenő: *Emlékezések*

Az újságíró, szerkesztő, író Rákosi Jenő önéletrajzának, memoárjának¹ elemzése módszertani szempontból nem túl nehéz feladat, hiszen életét, gondolkodását, világméretű cikkeiben folyamatosan dokumentálta. Ezek a szövegek műfaji szempontból eltérnek ugyan az *Emlékezésektől*, de elemzési szempontból nincs olyan lényeges különbség közöttük. Bár nem túl eredeti fordulat, de igaz: feladatunk nehézsége másfelől pontosan abból származik, hogy minimum évtizedek sajtóanyagát kell összevetni az önéletrajzzal, memoárral ahhoz, hogy elemezni tudjuk, illetve értsük és ne félreértsük az *Emlékezéseket*.

Dolgozatomban Rákosi életének egy-két csomópontját vizsgálom cikkei és memoárja, önéletrajza alapján. Kérdésem tulajdonképpen az: mennyiben ismerhető meg az *Emlékezésekből* Rákosi Jenő.

Az Emlékezések értelmezési keretei

A magyar irodalom története című, jóval a rendszerváltozás előtt készült összefoglaló munkában Rákosi Jenő mint jeles színműíró, illetve Ady és általában a modern magyar irodalom kérelmetlen ellensége szerepel.² Horváth Zoltán nagyhirű monográfiájában ezzel összefüggésben (is) Tisza Istvánnal való szoros viszonyát, valamint az első világháború alatti harcos pacifizmus-ellenességét vetette a szemére (miként az akadémiai irodalomtörténetben is történt). E szerint a könyv szerint Rákosi az irodalmat és a művészeteket kizárólag nemzeti funkciójukban tudta elképzelni, és tagadta az önértékű, „önmagáért való” irodalom és művészet létjogosultságát.³

Ezek és a még hosszan sorolható hasonló ábrázolások Rákosi Jenő egykori ellenfelei (elsősorban Hatvany Lajos, Ignó, Fenyő Miksa, Schöpflin Aladár) interp-

¹ A szöveg 1926 végén jelent meg először (a Franklin Társulatnál) RÁKOSI Jenő életműkiadása darabjaként, három kötetben. Másodszor 2009-ben, egy kötetben, az első kiadásban szereplő, Klebelsberg Kunó által készített előszó nélkül, az új kiadás szerkesztőjének, GYURÁCS Ferencnek a *Rákosi Jenő memoárja* című utószavával (Magyar Nyugat Könyvkiadó, Vasszilvágy, a továbbiakban: *Emlékezések*). – A szöveg műfaji kérdéseiről dolgozatomban részletesen írok.

² „Pályája szinte tankönyvi ábraként mutatja, miként válik egy tehetséges, egyben-másban újítani akaró csoport vezető tagja mind szűklátókörűbbé és értelmesebbé szellemi életünk egészére nézve.” „Míg Rákosi korábban szembeszállt az Akadémiával, s pártolta az irodalmi ellenzék, most irodalompolitikai téren is egyre visszahúzóbb erőnek számít, sajtóhadjáratot vezet Ady ellen (1909-ben és 1915-ben), ám nem kíméli Babitsot sem, aki útjában áll háborús propagandájának. A „keresztény kurzus” alatt már nem tudja visszanyerni régi osztatlan népszerűségét: a szélsőjobboldali körök nem bocsátják meg Rákosinak az üldözött zsidóság érdekében való fellépését a fehérterror idején.” (*A magyar irodalom története. 1849-től 1905-ig*, főszerk. SÓTÉR István, Bp., Akadémiai, 1965, IV = <http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/04/280.html> [2011. 06. 31.]

³ HORVÁTH Zoltán, *Magyar századforduló. A második reformnemzedék története (1896–1914)*, Bp., Gondolat, 1974.

retációira vezethetők vissza, azok továbbélésének tekinthetők, természetesen a kor ideológiai kívánalmainak megfelelő kiegészítésekkel (e kérdésre később visszatérek).⁴

Az újabb munkákban – még az ellentétes irodalom-fölfogást képviselőkben is – az efféle leírásokból két elem szerepel. Egyrészt az, hogy Rákosi vad nacionalista vagy sovinizta volt mindenkifelett, másrészt – ezzel szoros összefüggésben – az, hogy az irodalom számára csak akkor képviselt értéket, ha (közelebbről meg nem határozott módon) nemzeti, esetleg a magyar nemzetnek hasznos volt. Ez a két elem tehát akkor is érvényesnek tűnik, ha mást és mást akarnak a szerzők elmondani Rákosiról.

A kortárs leírások elemeinek továbbélésére jó példa Schein Gábor tanulmánya. Itt Rákosi továbbra is vad sovinizta, aki „az irodalomnak semmiféle önértéket nem tulajdonít, közvetlenül és eltéphetetlenül a nemzeti politika ügyéhez kapcsolja”.⁵

Az egyik legfrissebb, átfogó igényű magyar irodalomtörténeti munkában, a három kötetes *A magyar irodalom történetei* című „összefoglalóban”, Rákosi Jenő neve csupán két összefüggésben merül fel. Egyrészt jeles Shakespeare-fordítóként szerepel, másrészt egy zenetörténeti esemény mellékszereplőjeként – tudniillik „még a nemzetieskedő Rákosi Jenő is” fájlalta Gustav Mahler távozását a budapesti Operaháztól. Azaz a hírhedett sovinizta is sokra tartotta a karmestert.⁶ Itt tehát Rákosi Jenő a modernizmus és a progresszió elsőszámú ellenségéből és vad nacionalistából jelentéktelen nemzetieskedő figurává süllyedt.

Ettől eltérő Rákosi Jenő ama újra-felfedezése, amely részben az életrajz és életmű újrapolitizálását (átideologizálását) is magával hozta. Ennek oka, hogy ez az új ábrázolás kifejezetten az 1945-öt követő és a rendszerváltás előtti évtizedek leírásával szemben született, illetve formálódik, és így ama régi túlzásait az új leírás-értelmezés túlzásai követik (azaz az egyik politikai-tudományos leírásra ma már egy másik politikai-tudományos leírás rímekkel). Az inkább baloldalinak tartott (rég)

⁴ HATVANY Lajos, *Az úri bölgybőz*, Nyugat, 1910/16, 1133, 1136, 1137, 1139; IGNOTUS, *Hagyomány és egyéniség*, Nyugat, 1908/2, 103; FENYŐ Miksa, *Hadi készülődés*, Nyugat, 1909/1, 49–50; UÓ, *Lengyel mezőkön, tábornok mellett. Gyóni Géza versei*, Nyugat, 1915/21, 1235; SCHÖPFLIN Aladár, *A magyar irodalom története a XX. században*, Grill Károly, 1937, 183.

⁵ SCHEIN Gábor, *Az irodalmi modernizáció pillanatfelvétele a Nyugat megindulásakor*, Holmi, 2008/1, 40. – Schein Gábor föltevésével ellentétben Rákosi 1908-as *Az év* című cikkében sem mutatta idegennek „modern művészeinket”. A nemzeti-közösségi érzéssel az individualizmust állította szembe, nem az idegenséget. Bízott benne, hogy az „intellektuálisok” megtalálják „magyar szívüket”, ami egy „idegentől” „nyilván” nem várható. Vö. REINHART Koselleck, *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*, Bp., Józsefvárosi Műhely, 1997, 5–16.

⁶ „Az a tény, hogy még a nemzetieskedő Rákosi Jenő is sajnálta a karmester távozását, világosan mutatja, milyen döntő hatást tett a magyar szellemi életre” – írja SZEGEDY-MASZÁK Mihály (*Nemzeti kultúra és világszínvonal: feszültség vagy összhang = A magyar irodalom története. 1800–1919*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES ANDRÁS, Bp., Gondolat, 2007, II, 581.). – RÁKOSI az *Emlékezések*ben azt írta, hogy egyetlen zseniális muzsikussal állt az Opera élén, Mahler, és „[e] is bántak vele úgy, hogy csakhamar ott kellett hagynia az Operát, amely azután tovább verklizte nemzetközi, jobban mondva német sablonját.” (i. m., 207.). Azaz Rákosi Jenő „szomorúsága” nem annyira Mahler hatását mutatja, mint inkább azt, hogy Rákosi fölfogása szerint a művészi érték járul hozzá a nemzeti kultúra fejlődéséhez. Ezt a gondolatot több, évtizedekkel korábbi írásában is kifejtette. Lásd például *Ibsen, A szabadságharc szobra*, valamint *Az idegen elemek beáramlása* című cikkeit = UÓ, *Tárcák, cikkeik*, Franklin Társulat, é. n. II, 30–31, 34–35, 135.

interpretáció szerint Rákosi ízlésében, irodalom-felfogásában és politikai nézeteiben „maradi” és sovíniszta volt. Az inkább jobboldalinak tekintett (új) interpretáció szerint a „marxista irodalomtörténet-írás” áldozata, aki azonban jelentős közéleti és irodalmi figura volt, és akinek a megértése és elhelyezése az irodalmi panteonban együtt járna a „lényeges, talán paradigmaticus változásokat igénylő mai magyar irodalmi gondolkodás” megváltozásával. Tehát egy új, „helyes”, azaz a művek megítélésekor elsősorban-hangsúlyosan a nemzeti szempontokat érvényesítő irodalmi gondolkodás létrejöttével.⁷

Mint látszik (és mint köztudott), az irodalomtörténet-írásban, illetve az irodalom-értelmezésben mindig is létezett az a felfogás, amely szerint az irodalom nemzeti vagy társadalmi funkciója önmagában meghatározza, meghatározhatja egy mű irodalmi értékét, biztosíthatja helyét az irodalmi kánonban. Amennyiben ez a tradicionális elgondolás napjainkban újra elfogadott lesz (természetesen a „nemzet – társadalom (osztály) – nemzet” variálódásnak megfelelően), és mondjuk egy vers értékét a nemzeti közösség életében betöltött szerepe adja meg (vagy adhatja meg esetleg az esztétikai értékektől függetlenül), akkor az Rákosi Jenő irodalomfelfogásának „rehabilitálását” eredményezi (vagy a neki is *tulajdonított* irodalomfelfogását). Ez pedig az *Emlékezések* olvasását és interpretációját is befolyásolja (lásd Gyurácz és Hegedűs írását) vagy befolyásolni fogja, mégpedig abban az értelemben, hogy ha Rákosi irodalom- és nemzetértelmezése egy az egyben megfeleltethető az elemző értelmezéseivel, akkor a szöveg egyszerre lehet forrás és (irodalom)történeti mű (értelmező feldolgozás). A memoáriró pedig az egyik (irodalom)történész versenytársa – a másiknak kollégája.⁸

Létezik azonban másik lehetőség is. Mert lehetséges, hogy (1.) a Rákosi–Nyugatvita előbb felidézett interpretációi tévedésen, túlzó leegyszerűsítésen alapszanak, illetve (2.) hogy Rákosi és a „nemzeti kérdés” viszonya, kapcsolata másként is leírható, mint az újabb megközelítések kidolgozói remélik. Ekkor Rákosi Jenő se a „maradi nemzetieskedésre”, se a „kozmpolita progresszió” elleni fellépésre nem (tökéletes) példa, és emlékezése, önéletrajza is más szemmel olvasandó. Azaz az emlékezések és más írások együttolvásása elvezethet egy árnyaltabb Rákosi-kép kialakulásához, amely ismeretében az új olvasók egy pontosabb értelmezési keretben szemlélhetik a memoárt. Ez persze csak akkor lehetséges, ha nem saját Rákosi-

⁷ GYURÁCZ Ferenc, *Rákosi Jenő memoárja = Emlékezések*, 362. – Az ehhez hasonló fogadtatásra lásd HEGEDŰS Imre János, „*Svábokból jött magyaroknak...*” *Rákosi Jenő: A legnagyobb bolond; Emlékezések*, Kortárs, 2011/1 = <http://www.kortaronline.hu/1101/hegedus.htm> [211. 06. 12.] – Természetesen tudományos igényű elemzések is megjelentek, így például N. PÁL József háromrészes tanulmánya, amely Ady Endre műveinek kritikai kiadásával függ össze. („...*de mit csinálnak azok a kevesek, kiknek szívét egyformán rontja győzelem vagy vereség?*”, I–III, Hítel, 2009/4, 5–6.)

⁸ Itt PRITZ Pál gondolatára utalok: eszerint a memoár azért lényeges műfaj, mert „a visszaemlékező olyan *megélt* tudással rendelkezik, amit a historikus többnyire eleve nem birtokolhat. Ebből következően a memoárok sokat segíthetnek munkánk eredményességében. Ugyanakkor a memoáriró – *versenytársunk*, olyan versenytársunk, aki széles olvasói körök szemében velünk szemben behozhatatlan az előnye.” (*Emlékirat és a történeti valóság – Barcza György emlékiratai fényében = Uő, Az objektivitás mítoszai? Hazánk és a nagyvilág. 20. századi metszetek*, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 2011, 149.

olvasatunkat toljuk előtérbe, hanem megkíséreljük rekonstruálni a szerzői szándékot, és ennek viszonyát a korábbi művekhez. Dolgozatomban erre teszek kísérletet – illetve azt próbálom meg bemutatni, hogy az *Emlékezésekből* csak korlátozottan ismerhetjük meg Rákosi Jenő világképét.

Az Emlékezések lehetséges elemzési szempontjai

Egy visszaemlékezést többféle módon is lehet elemezni. Kérdés, hogy „mire”, és kérdés, hogy milyen módon használjuk. Az első „tárgyi” kérdés, a második pedig módszertani. Rákosi szövege kapcsán a „mire?” kérdésre az evidens válasz a következő: az *Emlékezések* a magyarországi színháztörténet, sajtótörténet, irodalomtörténet, politikátörténet, társadalom- és mentalitástörténet remek forrása, hiszen a szerző drámaíró, színházigazgató és -bérlo, illetve szerkesztő, majd lapkiadó és negyvenöt évig a Budapesti Hírlap című országos napilap főszerkesztője volt, aki nemességet kapott, és tagja lett a Főrendiháznak. Ennek megfelelően leírja például a modern magyar sajtó kialakulását, a „régii” eszmehirdető sajtó és a tömegsajtó közötti különbséget, illetve működésüket, bemutat egyes zsnalisztákat és újságírói pályákat, továbbá viszonylag hosszan ír valami olyasmiről, amit az újságírói hivatás(tudat) alakulásának nevezhetünk. (Itt most csak utalok rá, hogy a visszaemlékezés értelemszerűen Rákosi Jenő életére is forrás – ráadásul nem csak az 1919-ig terjedő időszakra, hanem „ezen (a szövegidőn) kívül” a megírás idejére is, noha ezekről az évekről lényegében nem esik szó.)

Ami a módszertani kérdéseket illeti, itt elsősorban arra gondolhatunk, hogy a szerző „pontosan emlékezik-e”. Vajon emlékei elég elevenek-e, illetve emlékezői helyzete miatt pontosan azt és úgy írja-e le, ami és ahogy történt?

Természetesen Rákosi Jenő *Emlékezések* című munkája tanulmányozható e módszer szerint – annál is inkább, mivel ehhez számtalan forrással rendelkezünk. Összevethető (a levéltári, kéziratos hagyatékon, így mondjuk a kortársak levelezésén túl) például Rákosi magántitkára, Schiller Jenő visszaemlékezésével, amely az 1930-as évek első felében jelent meg.⁹ Igen jelentős publicisztikai munkássága is alkalmas lenne egy ilyen vizsgálathoz, hiszen a cikkek összevethetőek a memoár állításaival.¹⁰

Egy másik lehetséges módszertani kérdés is az, hogy az emlékező „mit élt át [...] a maga világából és hogyan tapasztalta meg kora történéseit”.¹¹ Ez látszólag teljesen ellentétes az előző szemponttal, hiszen itt nem a „valóság”, hanem a „tapasztalat” a téma. Nekem azonban úgy tűnik, hogy itt nem annyira a történeasz valóságához való viszonyában van a különbség, hanem inkább „tárgyi” szempontból. Abban, hogy

⁹ SCHILLER Jenő, *Rákosi Jenő. Egy magántitkár feljegyzései*, Bp., Káldor, 1933.

¹⁰ Az *Emlékezések* és a Budapesti Hírlap számainak összevetésével Csík Tamás elemezte Rákosi Jenő Tisza Istvánhoz és az egyesült ellenzékhez való viszonyának változását, és kimutatta az *Emlékezések* „pontatlanságát”. (*A koalíciós kormány hatalomra kerülése és a Nemzeti Munkapárt létrejötte (1906–1910) a Budapesti Hírlap és Az Újság valóságkonstrukciójában*, Médiakutató, 2010/4, 78.)

¹¹ GYÁNI Gábor, *A napló mint társadalomtörténeti forrás. A közhivatalnok identitása = Uő, Emlékezés, emlékezés és a történetelem elbeszélése*, Bp., Napvilág, 2000, 152. – Gyáni Gábor itt a naplóval mint forrással foglalkozik, de minden személyes forrásra kiterjeszti kijelentései érvényességét.

„mire” használjuk az ilyen forrásokat. Arra gondolok, hogy a második esetben a tapasztalat *valósága* az alapvető kérdés, azaz az, hogy a memoár alapján a szerző „tapasztalatát” ismerjük-e meg, vagy saját olvasatunk és horizontunk miatt valami mást állítunk elő. Az ugyanis, hogy az emlékező miként tapasztalta, élte meg a világot, egy tény, amelynek rekonstruálása ugyanúgy igényli a („hagyományos”) forráskritikát.

Esetünkben a kérdés: megismerhető-e az *Emlékezésekből*, hogy Rákosi Jenő mit és milyen módon tapasztalt meg, élt át kora történéseiből¹² – vagy inkább azt tudhatjuk-e meg belőle, hogy miként értelmezte és ruházta föl jelentéssel *utólag* ezeket a tapasztalatokat. Hiszen a tapasztalatot meg kell különböztetnünk a rá való emlékezéstől, valamint attól, ahogy egy egységes történetbe rendezve értelmet nyer – például a többi átélt, megélt esemény sorában.¹³

De hogyan lehet ezeket (az eltéréseket) rekonstruálni a mi esetünkben? Egyrészt a publicisztikával összevetve. Másrészt a következő kérdések alapján: a választott műfaj, az önéletrajz vagy emlékirat „normája”, illetve az elbeszélői-emlékezői helyzet, pozíció mennyiben befolyásolta-alakította a szöveget? A szerző feladatának tartotta-e, hogy ellenőrizze saját állításait, vagy sem? Azaz miként viszonyult a műfaj szubjektivitásához és „objektivitás-igényéhez”, az emlékezéshez és felejtéshez? Emlékezésről van-e szó vagy önéletrajzról? Vajon a műfaji szabályokat betartotta-e a szerző – vagy a szövegben másfajta műfajú részeket is megkülönböztethetünk? És „végül”: mi szerepel hangsúlyosan a szövegben, tehát mit tárgyalt részletesen és hosszan a szerző, és mi az, ami kimaradt, amit „kifelejtett”, vagy jelentőségéhez képest igen röviden, kurtán intézett el?

Itt természetesen fölvethető, hogy nem lehet teljesen objektív módon megítélni valaminek a jelentőségét, és pontosan ez a sajátos történelmi objektivitás egyik jellemzője.¹⁴ Ám másfelől a publicisztikai harc cikkanyaga segít a jelentőség megítélésében: legalábbis összevethető, hogy Rákosi élete korábbi időszakában, aktuálisan éppen mit tartott jelentősnek, azaz publicistaként miről írt sokat és gyakran – illetve mit tartott *utólag* annak, azaz miről írt sokat vagy éppen keveset az *Emlékezésekből*. Azaz miként módosult a jelentése valamelyik eseménynek az életút során.

Emlékirat, önéletrajz és publicisztika

Az *Emlékezések* alapvetően, döntő részben a szerző személyes emlékeit, saját életét meséli el, természetesen az általa szükségesnek ítélt kontextusba, és így egyúttal értelmezési keretbe helyezve. Néhol azonban ettől eltér. Ilyenkor a történelem me-

¹² Már itt is közbe lehet vetni, hogy egy esemény megélésekor is valamilyen jelentést tulajdonítunk neki, és ez a jelentés egyidejűleg is változhat.

¹³ Vö. Frank R. ANKERSMIT, *A történelmi tapasztalat*, Bp., Typotex, 2004, 11–31. – ILLYÉS Gyula a történelemről írta le a Hayden White cselekményesítés-fogalmához hasonló meglátását: „[...] azoknak is újra kellett konstruálni a [valóságot], hogy valami logikát tudjanak teremteni abban, amiben nem volt logika. Csak esemény. A valóság nem ismeri a mi logikánkat.” (*Naplójegyzetek. 1961–1972*, s. a. r. ILLYÉS Gyuláné, Bp., Szépirodalmi, 1989, 385.

¹⁴ Paul RICOEUR, *Objektivitás és szubjektivitás a történelemben és a történetírásban = A történelem anyaga. Francia történelemfilozófia a XX. században*, szerk. Takács Ádám, Bp., L'Harmattan–Atelier, 2004, 89–90.

netét értelmező, „idegen” műfajú részek bukkannak fel a szövegben: Rákosi a magyar nemzeti történelem (a köztörténelem) valamelyik kérdéséről fejt ki véleményét (a szöveg stílusában fogalmazva: nemzeti sorskérdésekről). Igaz, az ilyen véleményeknek általában fellelhető publicisztikai előzményei, azaz itt jobbra olyan leírásokról van szó, amelyek egykor, a felidézett „pillanatban” szimpla politikai vélemények voltak – míg az emlékezés megírásának pillanatában a múlt magyarázatává lényegültek. (Bár lehet, hogy tévedek, de az a sejtésem: eme részekben publicisztikákból való idézetek, fordulatok köszönnek vissza, illetve szerepelnek.)

Ez talán szórszálhasogatásnak tűnik, ami nem visz közelebb a szöveg megértéséhez. Hiszen legalábbis kérdés, hogy mennyiben van értelme egy-egy műfaj definícióját számon kérni a szerzőn. De az is lehet, hogy az „idegen műfajú” részek kiválnak szövegből, és ennek – Rákosi Jenő világmépeinek értelmezése során – valamilyen jelentést vagy funkciót is tulajdoníthatunk.

A szöveg az *Általánosságok* című fejezettel kezdődik, amelyben többek között az *Emlékezések* megírásának okait és céljait foglalta össze. Eszerint „sok oldalról” kapott felszólítást „*emlékeim* megírására”. Feladata tehát, hogy „*magamról* írjak könyvet”, ám „nem is vagyok rá felkészülve. Se naplóm, se semmiféle följegyzésem nincsen azon kívül, ami esetleg el van raktározva az emlékezésem kamrájában.” Önéletrajzot¹⁵ ígér: az „ember élete nem egyéb, mint verejtékes vagy táncos felkapaszkodás egy hegyre, amelynek lábánál született. Én hát itt ülök mostan, és nézek le a völgybe, és látok egy kisfiút nekikapaszkodni a hegy meredek oldalának. [...] és most el kell mondanom, hogy kúszott fel a *kisfiú*, amíg ideért a maga magaslatára. [...] Talán nem lesz a dolog tanulság nélkül.”¹⁶

Később is ezt írja, illetve ígéri: „*magamról* kell könyvet írnom”; „[...] e könyvben azt fogom megírni, ami *életemből emlékemben* elevenen megmaradt. Mert azt hiszem, az vagyok *én*. Ami kiesett emlékezetemből, az nem számít, akár énrám, akár másra vonatkozott legyen.”¹⁷

Eközben két másik, a hiteles önéletrajz, visszaemlékezés lehetőségeivel kapcsolatos szempont is előkerül. Nevezetesen: „egy íróember igazi életrajza voltaképpen benne van az ő munkáiban [tanulmányaiban, cikkeiben stb.]”, ugyanis ezekből jobban megismerhető, mint bármilyen életrajzból vagy önéletrajzból.¹⁸ Egy író életét azonban teljesen és hitelesen csak akkor ismerhetni meg, ha tudjuk, milyen volt „magánélete, mit tanult, mint élt, bizonyos körülményekkel hogyan birkózott meg

¹⁵ Lásd például a *Világirodalmi lexikon* „emlékirat” és „önéletrajz” címszavait (főszerk. KIRÁLY István, Bp., Akadémiai, II, 1972; IX, 1984).

¹⁶ *Emlékezések*, 7. (Kiemelések tőlem: S. B.)

¹⁷ *I. m.*, 9, 12. (Kiemelések tőlem: S. B.) – Ehhez hasonlóan később: „A közéleti férfiak, akik a nemzet sorsát intézik, jól teszik, ha naplót írnak, forrásul a magok, a helyzetek és a kor helyesebb megítélésére a történetírók és a magok utódai számára, akiket *felvilágosítani* vagy *félrevezetni* szeretnének. Én ebben a könyvben csak azokat az emlékeket sorakoztatom fel, amelyek élve ideáig eljöttek velem [...]” (*I. m.*, 39. – Kiemelés tőlem: S. B.)

¹⁸ *I. m.*, 11. – Erre utal a következő rész: „[...] ha Kemény Zsigmond remek tanulmányait olvassa az ember, jobban megismeri belőlük magát Kemény Zsigmondot, mint azt, akiről a tanulmány szól.” (*I. m.*, 11–12.)

[...]”. Ám mindez és az erről szóló beszámolók „ellenőrizhetetlen[ek]”. Még az írók is csak ritkán képesek életüknek ezt a részét: a magánéletéről szóló beszámolókat „uralni” – viszont ezek nélkül „csak csonka és hazug életrajzot adtunk”.¹⁹ Azaz a személyes sorsról és életről szóló szövegek (életrajzok, önéletrajzok, visszaemlékezések) csak nagyon ritkán mutatják be, mutatják *igazán, pontosan* a főszereplőt.

Azt mondhatjuk tehát, hogy Rákosi Jenő ebben a részben, „módszertani bevezetőben” az önéletrajz műfaji kérdéseiről és lehetőségeiről elmélkedik (illetve azt foglalja össze, hogy miért érdeklí-érdekelheti kortársait az ő élete). Könyve felénél viszont kicsit máshogyan tér vissza ezekhez a gondolatokhoz. Írói szándékát úgy határozza meg, mintha az önéletrajznál is szubjektívabb szöveget kívánna alkotni: „Amit eddig ebben a könyvben megírtam, az életem negyven esztendejéből való. Nem életrajz, nem emlékiratok, nem történelem. Utazás gyorsvonaton vagy éppen gépkocsin, s futólagos fölemlgetése annak, ami a gyors utazás közben megragadta a figyelmemet, s aminek emléke elevenen él most is bennem.”²⁰ Másutt viszont – amikor a Budapesti Hírlap egyik polémiáját mutatja be – így vet véget ennek a beszámolónak, pontosabban a lap álláspontja ismertetésének: „De itt nem okoskodnom kell, hanem elbeszélnem nagyjából a Budapesti Hírlap pályafutását.”²¹ A Budapest nemzeti: magyar jellegéről szóló, fejezetkezdő és önálló publicisztikai betét (fejtegetés) után meg az áll: „Mindebből e könyvben engemet természetesen a Népszínház érdekel elsősorban.”²² – E részek szerint tehát vállaltan emlékiratot ír.

Itt vagy csak egy írói gesztussal van dolgunk, vagy azzal, hogy a szerző bizonytalan szándékában. De az biztos, hogy Rákosi Jenő szubjektív műfajú szöveget készít éppen. Ezt elszórt megjegyzései is megerősítik: például többször közli, hogy egyik-másik állításában, emlékében nem biztos, de mégsem ellenőrzi.²³ Továbbá elsősorban valóban életének a publicisztikai írásaiból kevésbé ismerhető részét, tehát magánéletét írja meg (ami inkább önéletrajzra utal), illetve kortársaira-kollégáira emlékezik (ami inkább emlékiratra utal). Csak alkalmanként és röviden-utalásszerűen idézi föl, hogy egy-egy témáról mit írt valaha a lapjában. Ettől csupán egy-két helyen tér el, ahol is hosszabban bemutatja, hogy miket írt bizonyos témákról. A néhány rövid és az egybefüggő részekben ismertetett nézeteit egyaránt publicisztikai tevékenységéhez köti, és esetleg értékeli is az eltelt évtizedek fényében. Ezért is tartom feltűnőnek, hogy a szövegben ettől eltérő, hosszabb publicisztikai részek is szerepelnek: helyek, ahol a szerző a magyar történelem egyes kérdéseiről fejti ki álláspontját. Ez a részek természetesen kapcsolódnak valamilyen életrajzi tényhez (történethez), de nem egykorú véleményként, és/vagy nem az egykorú publicisztikai tevékenység megidézéseként szerepelnek a szövegben.

¹⁹ „Szent Ágoston vagy asszisi Szent Ferenc legyen az az író, aki elbírja a teljes és hiánytalan életrajzot. Minden író pedig csak olyan szent, aki uralkodik a szellemén, míg az anyag uralkodik ő rajta.” (*I. m.*, 11.)

²⁰ *I. m.*, 188.

²¹ *I. m.*, 211.

²² *I. m.*, 157.

²³ Például jelzi: nem biztos benne, Apponyi Albert mikor lett képviselő (*I. m.*, 124.); ha jól emlékszik, Tóth Béla az Akadémiától kapott valami díjat (*I. m.*, 144.); ha jól emlékszik, akkor éppen Wekerle volt a miniszterelnök (*I. m.*, 221.).

Mi lehet ennek a magyarázata? Csupán a műfaji szabadság, amely Rákosi Jenőt életműkiadása okán is megillette? Véleményem szerint ennél többről van szó: az *Emlékezések* a szerző életkörülményeire, a keletkezés idejére reflektál (ahogy mindenféle emlékezés is egyszerre szól a felidézett múltról és az elbeszélő aktuális helyzetéről, nézőpontjáról).²⁴

Az *Emlékezések* 1926-ban, konkrétan „pár hónappal” 1926 novembere, Rákosi 84. születésnapja előtt készült. Az elbeszélés ideje szinte kizárólag elmúlt korszakokat jelent: a történet az 1848–1849-es szabadságharcból való gyerekkori emlékekkel kezdődik (ami önéletrajzra utal), és lényegében 1919-ben végződik. Így Rákosi Jenő nem mutatja be, hogy az 1919 utáni Magyarországon alapvetően változott meg közéleti-kulturális pozíciója. Sőt, a memoár, önéletrajz ebből a szempontból is egységesnek ábrázolja az életutat. Pedig a Horthy-korszakban, különösen is az elején, többek között kérdésessé tették magyar identitását és hazafiságát, mégpedig nem csak a radikális jobboldaliak, hanem például a *Három nemzedék*ben Szekfű Gyula, aki a magyarság ügyéhez felnőni nem tudó asszimilánsként és franciás drámák szerzőiként mutatja be.²⁵ A szövegben azonban ez nem szerepel, miként az se, hogy az 1920-as évtized közepén miért kellett távoznia a Budapesti Hírlaptól, amelynek pedig alapító főszerkesztője volt, és amely a kormány anyagi befolyása alatt állt.²⁶ Nem tárgya tehát, hogy milyen ellentét volt közte és a Bethlen-kormány, elsősorban is közte és a miniszterelnök között. Továbbá nem ismerhető meg belőle, hogy 1919 után a radikális jobboldal miként támadta személyét és politikáját, és milyen hírlapi csata fejlődött ki közte és az „ébredő magyarok” között. Ebben a formában (ebben a keretben) nem merül fel tehát, hogy Rákosi és említett politikai ellenfelei gyökereken máshogy ítélték meg a dualista állam liberalizmusát.

És csak utalásszerűen szerepel benne, hogy eközben a Nyugat és Rákosi viszonya megváltozott, és hogy a politikai rendszer baloldali (liberális demokrata, liberális-konzervatív és szociáldemokrata) ellenfelei pozitívan ítélték meg tevékenységét.

Míndez életrajzi történeteken keresztül nem jelenik meg, ám erre a helyzetre reflektál a teljes szöveg, és ezért szerepelnek benne az emlékiratszerű részek.

Műfaji kérdések és narratív identitás

Nem az a fontos, hogy milyen volt az életed, hanem az: hogyan tudod elmesélni – hangzik el a mondat a török rendező, Ferzan Özpetek *Az utolsó hárem* című filmjének a vége felé, amely film egy sajátos nézőpontból az első világháború elvesztése miatt eltűnt „régii török világot” idézi. Felmerülhet a kérdés: hogyan kerül egymás mellé egy fikciós és egy nem fikciós műfaj – azaz egy játékfilm és egy visszaemléke-

²⁴ Itt gondolhatunk az oral historyra is.

²⁵ SZEKFŰ Gyula, *Három nemzedék és ami utána következik*, Bp., ÁKV–Maecenas, 1989, 260, 262. – Művészete „importcikk, gyökértelen a hazai talajban” – írta Szekfű. RÁKOSI *Aesopus* című darabja kapcsán annak franciás stílusáról értekezett, amely stílus idegen volt a pesti közönségnek. (*Emlékezések*, 103.)

²⁶ Rákosi nem írt arról, hogy az első világháború alatt Tisza István közbenjárására az állami Pénzintézet Központ megvette a Budapesti Hírlapot; ezt viszont megírta magántükára. (SCHILLER Jenő, *Rákosi Jenő*, i. m., 72.)

zés-émlékirat? Hogyan kerülhet egy fiktív történet mint példa egy sajátos történeti forrást (visszaemlékezést-émlékiratot) szándéka szerint tudományos igénnyel feldolgozó szövegbe?

A válasz magától értetődő: egy-egy emlékirat, önéletrajz szerzője hiteles vagy hitelennek tűnő, nem fikciós elbeszélését alkot, amely elbeszélés azonban legalább annyira szól a múltról, a szerző életéről, illetve az elbeszélő és a külvilág hajdan volt viszonyáról, mint az emlékező szerző identitásáról, illetve a leíraskori pillanatnyi helyzetéről. Hiszen a szerző az emlékei írásba foglalása során nem csupán minősíti és átgondolja addigi életét, hanem egyúttal személyisége formálódását magyarázza magának és olvasóinak (például az önéletrajz és az emlékezés műfaji szabályai szerint eltérő módon). Fontos arra is emlékeztetni, hogy önazonosságunkat történeteken, elbeszéléseken keresztül (is) formáljuk. Erre utal a narratív identitás fogalma. Illetve erre utal az Özpetek-idézet.

Az elbeszélt történetet ezen kívül „eltéríti” az is, hogy az önéletrajz, az emlékirat írását befolyásolja, hogy az emlékező szerző mit gondol az önéletrajz, az emlékirat műfajáról, műfaji szabályairól. Nem az a kérdés, hogy az elbeszélő maga pontosan ismeri-e a műfaji szabályokat, ugyanis akár így, akár úgy, de mindenképpen alkalmazkodik valamiféle elgondolt rendszerhez. Hiszen máshogy magyarázzuk a világot egy visszaemlékezésben, mint egy esszében, és nem csak azért, mert előbbi személyesebb műfaj, hanem például azért, mert a visszaemlékezésben természetesnek tekinthetjük, hogy a szerző emlékeivel és a felejtéssel viaskodik, arra reflektál. Szemben például egy esszével.

Az önéletrajz, az emlékirat vagy a múlt részben-egészben átélt periódusáról szóló esszé ugyanakkor (természetesen) egyformán valamiféle konstrukció, ám az eltérő műfajok szabályai szerint eltérő módon és mértékben. A történet elbeszélésének módja és a „csupas” történet (a történet váza) között kölcsönhatás van. Az elbeszélés módja pluszjelentésekkel „egészíti ki” a szöveget – illetve egy adott elbeszélési mód kiválasztásában-megválasztásában tükröződik a szerző előzetes jelentéstulajdonító szándéka. Gondolhatunk például Szekfű Gyula híres történeti, történetpolitikai esszéjére, a *Három nemzedékre*, az első világháború utáni válságirodalom darabjára, amely egy nemzet hanyatlásáról szóló nagy romantikus mű – a romantikus regény szabályai szerint megkonstruálva.²⁷

A kezdés, a felütés igen hangsúlyosan mutatja az elbeszélés módja, megformálása, valamint az előzetes jelentéstulajdonítás fontosságát. Emlékiratot, önéletrajzot olvasva gyakran már e kezdő történetből megtudhatjuk, hogy az emlékező milyen jelentést tulajdonít (addigi) életének.

Természetesen senki sem emlékszik születése körülményeire, és nincsenek személyes emlékei családjá születése előtti történetéről se. Ennek ellenére számos visszaemlékezés ilyesmi részekkel kezdődik. Ám vannak olyan visszaemlékezések,

²⁷ Itt tehát jóval többről és másról van szó, mint amit Hayden WHITE állít a történeti munkákról – hogy tudniillik egy 19. századi angol regény szabályait követve épülnek fel. (*A történelem terhe*, Bp., Osiris, 1997. 18.)

amelyek ettől eltérő módon, egy hangsúlyos történettel indulnak. Ennek két oka lehet: egyrészt valamiféle retorikai (mondjuk a figyelem felkeltése, a visszaemlékezés megírásának indoklása), másrészt az önazonosság, a személyiség, az élettörténet valamelyik elemének hangsúlyozása. Aurélien Sauvageot a *Magyarországi életutam Előjáték* című részében, tulajdonképpen visszaemlékezése legelején azt beszéli el, hogy 1900-ban, hároméves korában édesanyjával és kishúgával Magyarországon keresztül utazott haza Franciaországba, és hogy ekkor miként segített nekik egy gáláns és franciául beszélő magyar házaspár. A történet tanulsága természetesen nem az érzélgősen megfogalmazott bekezdésben fogalmazódik meg (ennek zárómondata: „Magyar karok emeltek gyöngéden engem [...]”),²⁸ hanem az olvasóban: végzetszerű volt, hogy Sauvageot a magyar nyelvvel és kultúrával kezdett foglalkozni, noha eredetileg más tudományos témája volt.

Rákosi Jenő visszaemlékezéseiben az első felidézett történet (egy hosszabb bevezető fejezet után) hasonlóan szimbolikus jelentőségű: 1848-as emlékeit meséli el.²⁹ Rákosi saját magyarságát, nacionalizmusát, azaz személyisége számára legfontosabb elemeit idézte fel, hangsúlyozta azzal, hogy ezt a nyitótörténetet választotta. Ezt a döntését-választását egyrészt befolyásolta a megírás időpontja, pontosabban helyezte a megírás időpontjában. Ezt az a részlet mutatja a legjobban, amelyben Rákosi sajátmagáról így írt: „[...] annak előtte a forradalmi sajtó reakcionáriusnak, antiszemitának és klerikálisnak hirdetett, a forradalom után hatalomra került irány viszont destruktívnak, zsidópártinak stigmatizált, és mint valamikor a szocialisták a vasútra küldött lapjainak megsemmisítésére az utcasarkon lesben álltak, most a kereszténynek nevezett irányzat szbirrijei [rendőrök] süllyesztették el a B. H. postai küldeményeit.”³⁰

Másrészt befolyásolta, sőt: meghatározta egész addigi pályafutása, az életét végigkísérő és/vagy nagyon mélyen rögzült nacionalizmusa, magyarságtudata. Ez abból is látszik, az *Emlékezések*ben szó sincs jellemfejlődésről, a főhős egyénisége nem változik (ami az önéletrajzok sajátossága). Lényegét tekintve két tulajdonsága van: magyar és romantikus módon becsvágyó. Előbbi az első oldalaktól fogva jellemzi, utóbbi a szöveg első ötöde végén tűnik föl, de ilyen módon: „[...] természetesen azt hittem, hogy megalkotom a *Bánk bán* mellé a második magyar tragédiát.”³¹

Rákosi magyarsága azért érdekes, mert – mint közismert – német nyelvű környezetben gyerekeskedett és családneve Kremsner volt. Ez a két tény szerepel is az *Emlékezések*ben: nagyapja csak németül tudott, az anyja tőlük, gyerekeitől tanult meg magyarul (!); ő kisgyerekként magyar dalokat énekelt, magyar táncot járt; Sopronban kisgimnazistaként német önképzőkört alakítottak, amely német lapot adott ki, és

²⁸ Aurélien SAUVAGEOT, *Magyarországi életutam*, Bp., Európa, 1988. 14.

²⁹ *Emlékezések*, 13–16.

³⁰ *I. m.*, 201. Időről-időre máshogy is előkerül a megírás idejének horizontja, amikor kiszól a szövegből. Például egykori újságíró kollégáinak: „Boldognak mondalak benneteket, hogy meg nem érték, amit nekem meg kellett érnem.” (*I. m.*, 135.) Alexander Bernáttal való együttműködésének bemutatását 1919-es szerepére való utalással kezdi (*I. m.*, 136).

³¹ *I. m.*, 86.

Rákosi maga is német verset írt. Ám mindezen részek mellett az áll: „nekünk magyaroknak” a magyar nyelvet németül tanították. Illetve kicsit később: az önképző-kör magyarrá lett és „ekkor már” magyar ruhát hordtak.³² Összességében tehát itt nem annyira arról van szó, hogy Rákosi asszimilálódott, mint arról: magyarnak született. „Németsége” nem merül fel, és így nem is kell a szövegben „összebékítenie” magyarságával.³³ Mindez talán összefügg azzal, hogy az *Emlékezések* szerint (és életében is) mindenféle germanizálási, germanizálódási törekvéssel, tendenciával szemben fellépett. Ez határozta meg viszonyát Németországgal (Szekfű Rákosi Jenő első világháború alatti németellenességéről is negatívan írt) és Ausztriával, elgondolását az újságírásról és a színjátszásról (beleértve a műfordítást is).

És itt térnek vissza a publicisztikai részek szerepéhez. Ezek négy témáról szólnak: Magyarország germanizálásáról és magyarosításáról, beleértve a magyar–német viszonyt; Tisza Kálmán politikájáról;³⁴ a világháborúról és a forradalmakról;³⁵ Ady „forradalmi” és „dekadens” költészetéről. Hangsúlyoznám, hogy ezek megítélésem

³² *I. m.*, 20, 34–35, 41.

³³ Természetesen mindez csak a gyerekkoráról szóló rész kapcsán merül-mérülhetne fel. Élete későbbi szakaszáról szólva természetesen tekinthetjük az ilyen megjegyzéseket: „Magyarországot [...] a független sajtó, az önzetlen hit, az irodalom, a művészet s a magyar nyelv” „csinálja meg” (*I. m.*, 135.); „[...] a mi munkánk itt a Népszínházban a főváros magyarságáért folyt, s elsősorban hadjárat volt a némettség ősi vára, a német színház ellen.” (*I. m.*, 181.); a Budapesti Hírlap programja a magyarosítás és a „magyar imperializmus” volt (*I. m.*, 188–189, 196.).

³⁴ Tisza Kálmán kapcsán kétszer is hangsúlyozta, hogy nem értette meg a kiegyezés lényegét – se amikor ellenezte, se amikor „ortodox híve lett”. Ez a kétszeres rövidlátás ártott a magyar nemzet ügyének. „Nemcsak hogy a szellemét nem ápolta [tudniillik a kiegyezés szellemét], hanem a betűjéhez sem ragaszkodott, s némely vívmányát is feladta. Ebből származott a [...] véderővita [...]” (*I. m.*, 123.) „Tisza Kálmán, mikor opponált, nem tudta, mit opponál. Mikor pedig a kiegyezés alapjára lépett, nem tudta, mit védelmez. Nemcsak hogy nem engedte a kiegyezésben fenntartott nemzeti jogok követelését; nem is érte be azzal, hogy fenntartsa a kiegyezés betű szerinti értelmében, hanem kapható volt arra, hogy visszafejlessze, aminek következtése volt az úgynevezett véderővita [...]” (*I. m.*, 203.) – Tisza másik súlyos hibája az volt, hogy mivel a jobbágyszabadítás „erősen megviselte a magyar nemzeti középosztály helyzetét”, kárpótlásul fölösleges állami hivatalokat kreált dzsentrí fiúknak – ahelyett, hogy a gazdaságban hasznos feladatokat kaptak volna. „Így termelődött ki a dzsentrinek az a része, amelynek régi nemesi büszkesége átváltozott osztálygöggé, és amelynek ősi birtokából nem maradt más, mint a predikátuma és a címeres névjegye.” (*I. m.*, 204–205.)

³⁵ Rákosi véleménye az 1918-as forradalomról nem változott, de a háborúról nem 1914 és 1918 közötti cikkei szellemében nyilatkozott: „A leggyávább forradalom, kis lelkek forradalma, pojáccák, bohócok forradalma, akiket világesemények a történelem színpadára löktek, s kik ott kimaszkírozták magokat, felöltötték a tragikusok mezét, és forradalmi bukfenceket hánytak.

De ennek a forradalmi gyászos komédiának borzalmas előszava volt a nagy világháború. Ami nagy-szerűt, dicsőt, csodálatosat az emberi kutatás, tudás és alkotó erő az európai civilizáció elért tetőfokán produkált, azt mind a gabszág, álnokság, önzés és haszonlesés vette a kezébe, hogy pusztító fegyverül használja fel ember ember, nemzet nemzet ellen. Tömegesen öló fegyvercsodák, irtóztató gyilkos gépek, monstruózus, hosszú kilométerek távolságáról romboló ágyúszörnyek, tengeralattjáró hajók, levegőben bombát hordó repülő, hallatlan embertömegek, Amerika hadainak áthajózása Európába, a lövészárkok világa, öló gázok ráfújása a hadsorokra, az ártatlan honnmaradtak kiéheztetése blokáddal: ezek ennek az előszónak az alcímei, e rémületes háború fegyverei, megkoronázva a vér- és kincs-szomjas ember állati szenvedélyeitől. Hogyne törték volna ezek össze a nemzetek csontvázát, hogyne készítették volna ki őket az őrjöngésre, a dúlásra, önfertőzésre és politikai tébolyra.” (*I. m.*, 238–239.)

szerint „idegenek” az *Emlékezések* szövegétől, illetve az első két téma esetében ismétléseket (is) jelentenek. (Az ismétlések még inkább mutatják ezeknek a részeknek a hangsúlyos voltát.)

Az eddigiek fényében nem meglepő, hogy e témák közül az első a leginkább kidolgozott. Így összességében azt látjuk, hogy az *Emlékezések* e szempontból hűen mutatja Rákosi világméretét és személyiségét. Kivéve a „magyarnak született – magyarrá vált” kérdését, ami felett itt átsiklott. Pedig ez talán számára sem volt ennyire problémamentes. Legalábbis erre utalhat, hogy Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című lexikonában a Rákosi Jenő címszónál is szerepel az önképzőkör magyarrá válásának amúgy nem túl érdekes, lényeges kérdése – amely szöveg nyersanyagát maga Rákosi készítette.³⁶

Kihagyások, „felejtések”

A publicisztikai részek tehát a pillanatnyi helyzet (1926) és a Rákosi identitása szempontjából fontos kérdéseket hangsúlyozzák. Természetesen vannak olyan témák, amelyek az *Emlékezések*ben röviden vannak elintézve.

Rákosi Jenő hírlapi vitái közül csak néhányról írt igazán részletesen: a Zeneakadémiai törvényről, a polgári házasságról és a csángó-telepítésről. Valamivel rövidebben – de szintén jelentősüket hangsúlyozva – írt három másik „nagy háborújáról”: a „kiegyezési hadjárat”-ról, a koalíció melletti küzdelemről és a választójogi harcokról.³⁷ (Ezek közül az első, a harmadik, a negyedik és az ötödik szerepel a szövegben nemzeti kérdésként.) Viszont csak az 1918-as forradalom kapcsán és csak megemlítette, hogy „[...] valóságos irodalmi hadiállapot fejlődött ki köztem s az úgynevezett Holnaposok vagy Nyugatosok között”. Mindezt pedig azzal összefüggésben említette, hogy 1918-ban az „irodalmat is forradalmasították”, és az Ady Endre körül tömörülő nemzedék „átvette a szellemi élet vezetését is”.³⁸ Miként azt is leírta, hogy valaha egyedül ő szállt szembe az „Ady-iskola dekadens hadjáratával”.³⁹ Ezután pedig ráért Ady pályájának, költészetének értékelésére.

Az *Emlékezések*ből tehát nem ismerhető meg a Nyugat és Rákosi Jenő közötti ellentét lényege.

Publicisztikája alapján az látszik, hogy Rákosi Jenő nem volt eleve az irodalmi modernizmus ellenfele, és nem állította, hogy a művészetnek mindenkor a nemzet ügyéhez kell kapcsolódnia, és csak ebben az esetben értékes.⁴⁰ Mivel megrögzött

³⁶ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Popeszku–Rybay, Hornyánszky, XI, 1906.

³⁷ *Emlékezések*, 236.

³⁸ *I. m.*, 244.

³⁹ *I. m.*, 245. – RÁKOSI Jenő *Az Ébredő Magyarokról* című vezércikkében (Budapesti Hírlap, 1920. május 9.) azt írta az Ébredő Magyarok egyik csoportjának személyét ért támadására válaszul, hogy amikor az ébredők még „aludtak”, amikor a magyarok a galileisták, nyugatosok, adysták (stb.) „nem nemzeti és magyar” irányzatait követték, ő már akkor riadót fűjt.

⁴⁰ Az *Emlékezések*ben például arról is ír, hogy Toldy István volt „közöttünk a legmodernebb költő. Franciás modorban írt vígjátékokat [...]” (150.), ami természetesen nem mond ellent a „spenót” azon megállapításának, miszerint az egykori újító konzervatív, az akadémiai ízlés képviselője lett.

liberális volt, természetesen nem „követelte”, hogy mindenki az ő irodalmi felfogását kövesse, továbbá hangsúlyozta, hogy a magyar irodalom egyetlen barátját és művelőjét sem tekinti ellenségének. A magyar és az idegen kultúrák találkozását azért tartotta veszélyesnek, mert a magyar kultúrát fejletlennek, elmaradottnak tartotta.⁴¹ Olyannak, amely nem képes feldolgozva befogadni az „idegen elemeket”.⁴² Igaz viszont, hogy a modern költészet nyelvezetét nem mindig tudta elfogadni (néhánykor magyartalannak vélte) – viszont éppen az *Emlékezések*ben írta, egy gyerekkori emlékét kommentálva: „[...] megtanultam, hogy vannak versek magyarul írva, amelyek jók, elég jók, néha nagyon jók, de nincsenek magyarul.”⁴³

A Nyugatosok viszont szintén a sajátos nemzeti jegyeket keresték az irodalomban, és minden nemzet alkotójától elvárták a sajátos nemzeti színt, zamatot. Némelyikük politikai szándékok miatt (mert a progresszió és maradiság politikai-társadalmi harcában is előnyt remélt ettől) szándékosan félreinterpretálta Rákosi nézeteit.⁴⁴ Azaz a „maradi – haladó” szembenállás nem a felek nézeteiből következett, hanem a harci szükség diktálta. Ehhez társul, hogy a Rákosi–Nyugat-viszony 1919 után megváltozott, kiegyensúlyozottabb lett. A szereplők respektálták egymást – Rákosi Jenő pedig finomította Ady Endre költészetéről vallott elgondolását.⁴⁵ Nyilvánosan az *Emlékezések*ben fogalmazta meg először, de Benedek Marcell memoárja szerint már pár évvel ezt megelőzően is másként vélekedett Adyról (amikor is közölni tervezte Benedek Ady költészetét dicsőítő dolgozatát a Budapesti Hírlapban, ám a felelős szerkesztő, aki Bethlen István embere volt a lapnál, nem járult hozzá).⁴⁶ 1926-ben úgy gondolta, hogy Ady Endre Petőfihez mérhető tehetség volt – abból azonban nem tudott engedni, hogy a magyar nemzetnek sok kárt okozott.⁴⁷

De már igen kurtán intézte el a Pesti Hírlap kiadója és a szerkesztőség közötti, szakítással végződő konfliktust, amelynek eredménye a Budapesti Hírlap megalakítása lett.⁴⁸ Ennek egyik oka lehet, hogy Rákosi az *Emlékezések* írásakor már a Pesti Hírlap főmunkatársa volt. Viszont a „B. H.”-hoz kötötte a modern magyar sajtó születését, és nem mondjuk a három évvel korábban indult Pesti Hírlaphoz.

Érdekesebb ennél, hogy a tiszzaeszlári pert csak egyszer említette, és ekkor is enyhit jegyzett meg: a Budapesti Hírlap egyik munkatársa, Balogh Pál „[l]egremekebb

⁴¹ Ehhez kapcsolódik a következő megjegyzése: „[...] a mi értelmiségünk átlagának alacsony nívója [...] károsan hat vissza egész kulturális életünkre” (*I. m.*, 44.)

⁴² Lásd RÁKOSI Jenő, *Az idegen elemek beáramlása*, i. m.

⁴³ *Emlékezések*, 35.

⁴⁴ SCHÖPFLIN Aladár *Összegyűjtött levelei*, szerk. BALOGH Tamás, Pécs, Pro Pannonia, 2004, 56. – Igaz viszont, hogy ADY 1911-ben így írt Schöpflinnek: „A Nyugat ügye [...] jól érzed: a szabad, kulturás, művészi irodalom (talán hagyjuk el már a harci »modern« jelzőt).” (*I. m.*, 94.)

⁴⁵ Lásd SIPOS Balázs, *Modernizmus és liberalizmus. A Budapesti Hírlap és a Nyugat párbeszédei = A Nyugat párbeszédei. A magyar irodalmi modernizáció kérdései*, szerk. FINTA Gábor, HORVÁTH Zsuzsa, SIPOS Lajos, SZÉNÁSI Zoltán, Bp., Argumentum, 2011, 26–35.

⁴⁶ BENEDEK Marcell, *Naplómat olvasom*, Bp., Szépirodalmi, 1965, 380–381.

⁴⁷ „[...] annyit rontott az ízlésen, az erkölcsön, a magyar egységen, a nemzet sorsán verseivel, azzal a tizenhárommal [tudniillik tizenhárom kiváló versével] nincs megfizetve a nemzet kára.” (*Emlékezések*, 246.)

⁴⁸ *I. m.*, 188.

munkája volt egy cikke, amelyben a tiszzaeszlári Scharf Móric-per bonyodalmait foglalta össze oly művészi előadásban és oly kerek kompozícióban, hogy annak is izgalmas olvasmány volt, aki a legszorgalmasabb olvasója volt a per tárgyalásainak.”⁴⁹ Érdekes egyrészt azért, mert a per igen jelentős hírlapi polémiát eredményezett, és mert ebben a Budapesti Hírlap sajátos pozíciót foglalt el. Sajátosat abban az értelemben, hogy álláspontját, írásait az antiszemita tábor is magához közelinek érezte.⁵⁰ Ennek értelmezéséhez talán azt kell megemlíteni, hogy Rákosi 1919 után a radikális jobboldal szemében filozemita lett, mivel tiltakozott a numerus clausus törvény ellen, és több cikkében tagadta a fajvédelem értelmét, valamint kiállt az izraelita vallású magyarok mellett.⁵¹

Összegzés

Rákosi Jenő *Emlékezések* című alkotása rendkívül erősen szubjektív szöveg. Egyrészt műfaja egyszerre memoár és (a még annál is szubjektívabb) önéletrajz.⁵² Másrészt csupán ebből a műből nem ismerhető meg a szerző világképe, élete, és csak részben tudható meg innen az is, hogy egy-egy eseményt miként élt át és tapasztalt meg. Az *Emlékezések* ugyanis részben az életút átértelmezése, amely átértelmezés egyik fő oka a mű keletkezésének környezete.⁵³

⁴⁹ I. m., 196.

⁵⁰ Lásd például: *A tiszzaeszlári bűnper. Bary József vizsgálóbíró emlékiratai*, Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1933.

⁵¹ Ezekből a cikkekből született a *Mi az igazság?* című sorozat darabjaként RÁKOSI Jenő *A zsidókérdésről* című füzeté, amely miatt KOLOSVÁRY-BORCSA Mihály *A zsidókérdés magyarországi irodalma* című kötetében „zsidóbarát” íróként szerepel (Bp., Stádium, é. n., 65, 229.)

⁵² A hivatkozott *Világirodalom lexikon* szerint az *emlékezés* „egy adott kor alakító erőinek, erkölceinek, szokásainak stb. bemutatásán túl általában a szerző szerepének igazolásául is szolgál.” A szerző „személyes élményeit csak a történelmi eseményekkel összefüggésben tudja előtérbe. Tanúskodik és nem vall.” Az *önéletrajz* „az ember és a világ kölcsönhatását mutatja be egy életút folyamában, amelyben minden mozzanat az egyéniség kialakulását szolgálja, minden tény élettapasztalattá válik.”

⁵³ A dolgozat a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Kolozsvár, 2011. augusztus 22–27.) „Emlékirat és történelem” elnevezésű szekciója számára készült.